

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-71>

УДК 338.432:339.564

ТЕНДЕНЦІЇ ЕКСПОРТУ ПШЕНИЦІ В УКРАЇНІ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

TRENDS OF WHEAT EXPORTS IN UKRAINE IN AN UNSTABLE ECONOMY

Ляховська Олена Василівна

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,
ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього
Національної академії наук України»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4838-5619>

Liahovska Olena

State Institution "Institute of Regional Research n.a. M.I. Dolishnyi
of National Academy of Sciences of Ukraine"

Досліджено сучасні тенденції виробництва та експорту пшениці в Україні. Доведено, що виробництво пшениці має ключове значення для економіки країни, як в контексті забезпечення харчової безпеки, так і для розвитку експортного потенціалу. Окреслено місце України у світовій торгівлі пшеницею: країна займає одні з перших позицій серед країн виробників та експортерів пшениці. Досліджено регіональну структуру виробництва пшениці, що дозволило виявити можливі втрати у виробництві, що пов'язані із військовими діями на території України. Встановлено основні загрози, що викликані складним політико-економічним становищем в Україні, і можуть негативно вплинути на виробництво і експорт пшениці. Окреслено заходи, які вжито державними органами влади для забезпечення підтримки агровиробників. Запропоновано ряд заходів спрямованих для збереження Україною статусу провідного експортера зернових культур.

Ключові слова: виробництво пшениці, експорт зерна, експортний потенціал, продовольча безпека, сільське господарство.

The main trends in wheat production and export in Ukraine have been studied. It is noted that wheat production is less than a third of the crop production in Ukraine. In 2020, Ukraine ranked 8th among wheat-producing countries. Accordingly, wheat production is of key importance for the country's economy, both in the context of food security and for the development of export potential. Ukraine's place in the world wheat trade is outlined: the country occupies one of the first positions among the countries of wheat producers and exporters in the world. In 2020, Ukraine became one of the five largest exporters of wheat (after Russia, the United States, Canada and France). The main threats posed by the difficult political and economic situation in Ukraine, which may negatively affect wheat production, have been identified. In particular, it is the physical inability to ensure agricultural work due to hostilities on the territory of agricultural lands; problems with the supply of imported products necessary for the work of agricultural producers (there is already a shortage of diesel fuel and fertilizers); complicated logistics of wheat exports (difficult access to sea routes). At the same time, problems such as labor shortages were identified (some workers became internally displaced persons or refugees, some workers could not participate in production due to military service); financial instability (difficulty in obtaining credit due to the instability of the banking system, currency risks, rising prices for logistics, etc.); outflow of investment resources, which were aimed at innovation, technological development of production, in investment projects with high added value. The measures already taken by the state authorities to ensure the support of agricultural producers are highlighted. Ways to ensure wheat production in the future are proposed, in particular: regional relocation of main productions to the regions controlled by Ukraine and those with the lowest risk of mining lands; ensuring import supplies to the domestic market of fuel, machinery, spare parts and other materials needed for field work by agricultural producers; stimulating cooperation and integration of agricultural enterprises in order to strengthen financial security; improving the logistics of wheat delivery to the world market and more.

Keywords: wheat production, grain exports, export potential, food security, agriculture.

Постановка проблеми. Виробництво пшениці – впродовж багатьох років було одним із перспективних напрямів виробництва в Україні, з огляду на високий рівень природньо-кліматичного потенціалу, поряд із зростанням попиту на дану продукцію на міжнародному ринку. Україна – одна із найбільших країн-виробників та експортерів цього виду зернових у світі. Проте, повномасштабне військове вторгнення в країну завдало значних збитків усій економіці держави і матиме наслідки для світової торгівлі. Зокрема, зміну обсягів виробництва та експорт пшениці можна віднести до найбільш ризикових факторів впливу. Тому доцільно вивчити сучасний стан, загрози і перспективи щодо вирощення пшениці вітчизняними аграріями в сучасних умовах, а також подальшого її виробництва та експорту.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми та перспективи ринку зерна в Україні широко досліджували, зокрема в працях Іщук С. О. висвітлено перспективи регіонального розвитку виробництва та переробки зерна [1], Месель-Веселяк В. Я. вказує на потенційні можливості виробництва зерна в Україні [2], у дослідженнях Zrailo I., Hynkevych S визначено місце України у світовій торгівлі зерном [3], у працях Vdovenko L. окреслено роль сільськогосподарства у забезпечення світової продовольчої безпеки [4] та інші. Проте, зважаючи на різкі негативні зміни в економічному розвитку держави, питання виробництва пшениці та її експорту залишається актуальним. А проблеми, пов'язані з обраною темою потребують гнучкого реагування і динамічного вирішення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання): дослідити тенденції експорту пшениці в Україні в умовах нестабільної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток сільськогосподарства відіграє ключову роль в економіці України: частка сільськогосподарства становила близько 10% ВВП України, а сільськогосподарська продукція займає близько 45% експорту. Зокрема, близько чверті товарної структури експорту становило виробництво олії соняшникової (10,81% – у 2019 р., 9,38% – у 2020 р.), кукурудзи (9,91 – у 2019 р., 8,65% – у 2020 р.) і пшениці (7,31 – у 2019 р., 7,43% – у 2020 р.) [5; 6]. Поряд з цим, зважаючи на зростання попиту на продукти харчування у світі, а також, на сприятливі природньо-кліматичні умови в Україні, виробництво цих

продуктів можна вважати одним із найбільш перспективних.

До найбільш широко вирощуваних зернових культур належить пшениця. Зокрема, виробництво пшениці замало більше третини від рослинництва сільськогосподарства України і в останні роки спостерігались позитивні тенденції до зростання обсягів її виробництва (з 2010 по 2020 роки приріст становив 47,63%) (рис. 1).

У 2020 році Україна зайняла 8-му сходинку серед країн-виробників пшениці [7]. Стратегічний для харчової промисловості продукт (як сировина для виробництва харчової продукції і корм для тваринництва) в Україні виробляли понад внутрішні потреби і можливості його переробки (відсутність виробничих потужностей, ринків збуту, техніко-технологічного забезпечення та інше), тому активно розвивався експорт пшениці. Відтак, експорт пшениці у 2020 році досяг близько 70% від обсягів її виробництва (проти 25% – у 2010 році). Частка пшениці у товарній структурі експорту України зросла до 7%, а обсяг експорту – впродовж останніх 10-ти років зріс у 4,20 рази (рис. 2).

Таким тенденціям сприяли налагодження стабільних міжнародних ринків збуту зерна, попит на цей продукт на світовому ринку, а також, налагоджена логістика, торгові зв'язки та інше. Основними імпортерами Української пшениці були Єгипет (16,99% експорту пшениці у 2020 році), Індонезія (15,11%) і Бангладеш (8,20%). Як наслідок, в останні роки (2014-2020 р.) частка Українського експорту на світовому ринку пшениці значно зросла (рис. 3). У 2020-му році Україна ввійшла у 5-тірку країн найбільших експортерів пшениці (після Росії, США, Канади і Франції).

Зважаючи на сучасний політико-економічний стан в Україні, виникли ряд загроз, що пов'язані як із забезпеченням як внутрішнього, так і світового попиту на пшеницю.

По-перше – це фізична неспроможність забезпечення сільськогосподарських робіт у зв'язку з веденням військових дій і замінуванням сільськогосподарських угідь. Тому доцільно звернути увагу на регіональну структуру виробництва пшениці в Україні (табл. 1). Відтак, у областях на території яких вже велись військові дії (позначено сірим), в попередні роки заготовляли близько половини загального обсягу виробленої пшениці. Ризик недоотримання врожаю у цих регіонах найвищий.

По-друге, зростають проблеми щодо забезпечення імпортною продукцією (осно-

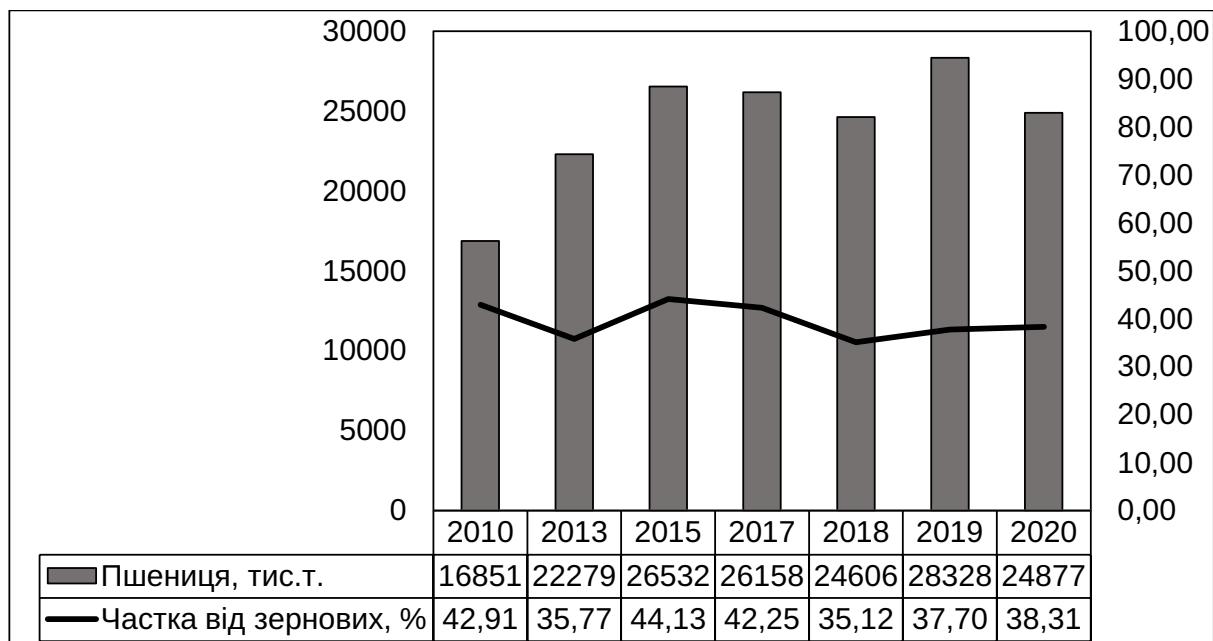

Рис. 1. Виробництво пшениці в Україні

Джерело: побудовано автором за даними [5]

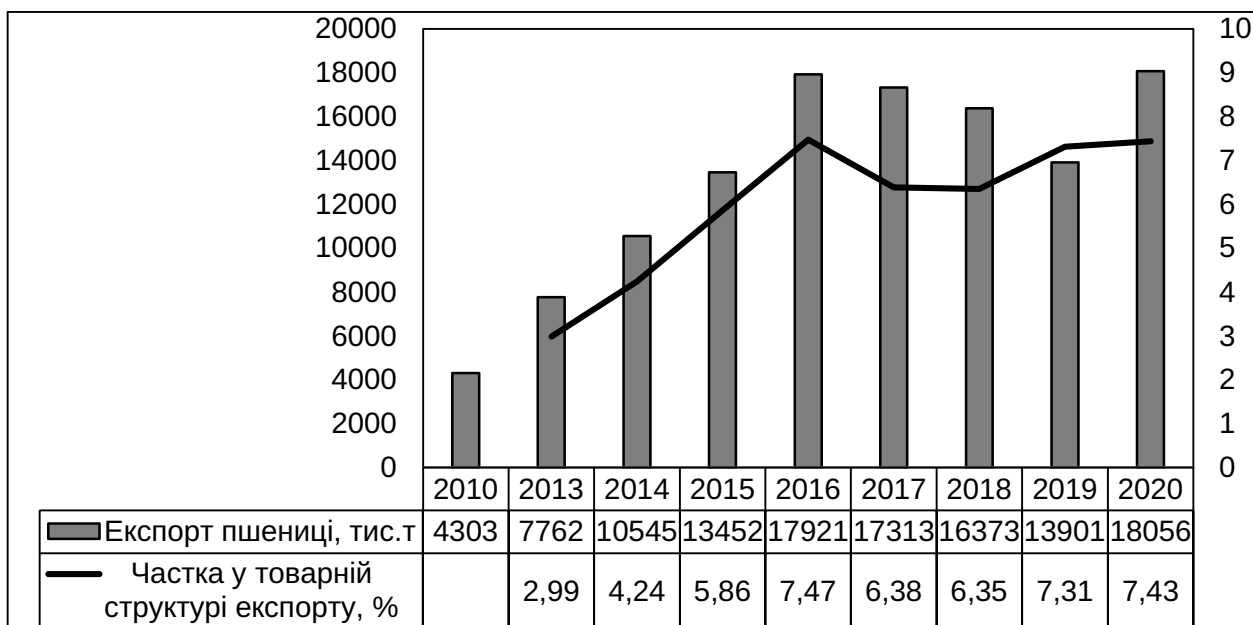

Рис. 2. Експорт пшениці з України

Джерело: побудовано автором за даними [5; 6]

вні засоби, добрива, пальне), яка необхідна для роботи сільгоспвиробників. Зокрема, виник дефіцит дизельного пального до техніки, оскільки Україна на третину залежна від його імпорту (у 2020 році частка Росії у імпорті дизпалива становила близько 30%, а Білорусії – 42%). Окрім цього, дефіцит на українському ринку призвів до значного зростання вартості пального (з початку війни ціна на

дизель зросла близько на 35–65%). Оскільки співпраця з країнами-імпортерами дизпалива припинена внаслідок війни, виникла потреба у терміновому пошуку альтернативних ринків для імпорту (до прикладу, з Польщі, Словаччини та інших країн). Окрім дизпалива, Україна імпортозалежна від добрив для вирощення пшениці, які частково доставляли з Білорусії та Росії.

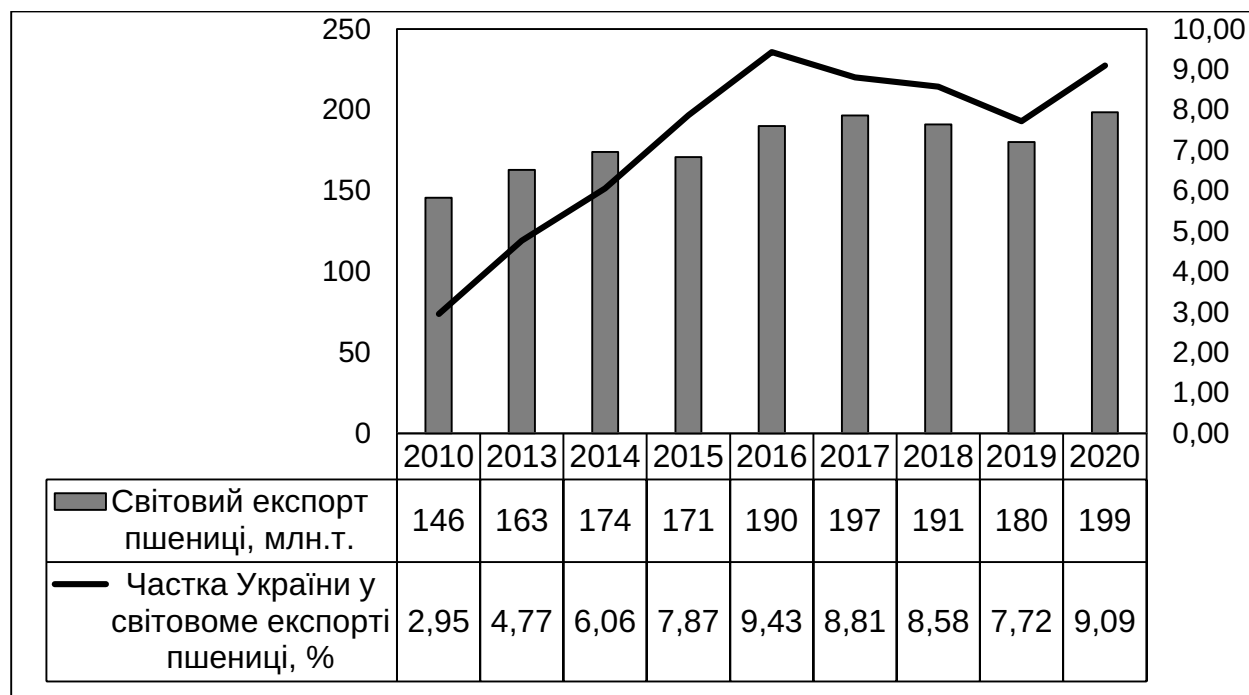

Рис. 3. Частка України у світовому експорті пшениці

Джерело: побудовано автором за даними [7]

Таблиця 1

Регіональна структура обсягу виробленої пшениці в Україні, %

Регіон	2000	2010	2013	2015	2017	2018	2019	2020
Україна	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Вінницька	7,84	7,48	6,83	6,82	6,64	6,80	6,46	5,41
Волинська	2,87	1,96	2,14	2,46	2,65	2,73	2,51	2,92
Дніпропетровська	3,41	7,97	7,94	7,53	6,77	6,30	6,80	7,88
Донецька	1,52	7,21	6,22	3,91	4,78	3,68	4,77	5,57
Житомирська	3,31	1,76	1,47	1,98	2,12	2,47	2,49	2,47
Закарпатська	0,42	0,33	0,51	0,43	0,36	0,34	0,33	0,34
Запорізька	5,18	7,50	6,65	7,46	7,95	6,70	8,44	8,34
Івано-Франківська	1,19	0,72	0,98	1,17	1,11	1,31	0,95	1,13
Київська	7,16	3,54	3,71	3,70	2,80	3,61	3,54	3,12
Кіровоградська	4,87	5,25	5,00	4,27	3,45	4,40	4,99	4,59
Луганська	0,55	3,34	3,17	2,42	3,61	3,24	3,56	4,16
Львівська	2,93	2,10	2,64	3,15	2,99	3,15	3,05	3,15
Миколаївська	5,00	6,10	5,42	5,50	5,47	5,52	5,62	4,65
Одеська	9,06	7,82	7,34	6,89	8,73	9,57	7,10	3,93
Полтавська	2,64	4,04	5,16	4,87	3,70	4,11	3,89	4,13
Рівненська	2,49	1,92	1,54	1,70	1,78	1,89	1,78	1,95
Сумська	3,23	3,18	3,88	4,15	3,93	3,69	3,16	3,72
Тернопільська	3,95	3,52	3,11	3,69	4,21	4,21	4,14	4,09
Харківська	3,83	2,58	9,10	8,29	8,55	7,25	8,05	10,93
Херсонська	6,77	5,39	3,93	6,64	6,32	6,04	5,79	6,30
Хмельницька	6,54	3,78	3,72	4,51	5,03	5,05	5,08	4,31
Черкаська	5,71	4,99	4,77	4,85	2,81	3,99	3,82	3,21
Чернівецька	1,11	0,63	0,74	0,77	0,77	0,74	0,72	0,59
Чернігівська	2,31	2,29	2,46	2,86	3,45	3,21	2,97	3,09

Джерело: побудовано автором за даними [5]

По-третє, ускладнена логістика експорту пшениці, зокрема, доступ до морських шляхів. Відтак, виникла потреба диверсифікації ринків збуту для забезпечення доставки пшениці за можливими логістичними напрямками (до прикладу, збільшити поставки до країн ЄС).

Загалом, в сучасних умовах Українські сільгоспвиробники стикнулись з дефіцитом трудових (частина працівників стали внутрішніми переселенцями, або біженцями, окремі працівники не можуть брати участь у виробництві у зв'язку з несенням військової служби та ін.) і фінансових (складність отримати кредит через нестабільність банківської системи, валютні ризики, зростання цін на матеріально-технічне забезпечення та інше) ресурсів. Відтоком інвестиційних ресурсів, які були спрямовані на інноваційність, технологічний розвиток виробництв, в інвестиційні проекти з високою доданою вартістю.

Зважаючи на сучасний політико-економічний стан в Україні, при стабілізації економіки в найближчій перспективі, вітчизняні сільгоспвиробники спроможні повністю забезпечити внутрішній попит на пшеницю і частково відновити її експорт. Проте, експортний потенціал країни в цьому напрямі значно знизиться. Натомість, при ескалації конфлікту Росії з Україною, світовий ринок може втратити близько 25% постачання пшениці.

Для уникнення продовольчої кризи в Україні, державними органами влади України вжито ряд заходів, зокрема для спрощення роботи сільськогосподарських підприємств на час воєнного стану Кабмін скасував додаткові процедури із сертифікації насіння та дозволив експлуатацію сільгоспмашин без реєстрації. Також уряд на період дії воєнного стану запропонував програму фінансової підтримки аграріїв для реалізації посівної кампанії, яка передбачає компенсацію відсоткової ставки за кредитом, сума кредиту при цьому може сягати до 50 млн грн і видаватись на 6 місяців.

Ще до війни українські аграрії планували зменшити внесення добрив на 8-10% через їх дефіцит на світовому ринку. Проте, така стратегія вирішить проблему частково і загрожує зменшенням урожайності пшениці. Натомість, доцільно розглядати джерела імпортозаміщення, доприкладу, власного виробництва добрив на базі хімічних заводів і агрохолдингів.

Водночас, найбільш складним залишається питання щодо браку пального. Для зниження ціни на нього, уряд скасував акциз на пальне та знизити ставку ПДВ з 20% до 7%.

Проте, такі дії дозволять стабілізувати ситуацію тимчасово. В критичній ситуації доцільно обмежити реалізацію пального фізичним особам, з метою збереження запасів для виробничих цілей. Водночас, доцільно розробити на рівні органів державної влади стратегію імпортозаміщення нафтопродуктів.

Звичайно, у військовий час в Україні важливим залишається питання забезпечення продуктами харчування внутрішній ринок. Відтак, пшениця – важливий продукт для харчової промисловості. Тому, пшениця увійшла в перелік товарів, дозвіл на експорт яких видаватиме Міністерство економіки (ліцензуванню відтепер підлягає експорт пшениці, кукурудзи, м'яса птиці, курячих яєць та олії). Відповідну постанову, яка розширює перелік ліцензування та квотування експорту та імпорту, що підлягає ліцензуванню у 2022 році, Кабінет міністрів України ухвалив 5 березня 2022 року [8].

Вказані тенденції викликають високий ступінь ризику продовольчої безпеки в Україні, а також, можуть спровокувати дефіцит пшениці (і продуктів з неї) у багатьох країнах світу. Загалом, Україна втрачає позиції на світовому ринку пшениці і статус одного з найбільших країн-експортерів зерна.

Висновки. Україна входить в десятку найбільших країн-виробників пшениці і 5-ку країн-експортерів, тому закономірно, що війна вплинула не тільки на дестабілізацію економічної ситуації в Україні, а й має негативні наслідки для світової економіки. Проте, незважаючи на складний політико-економічний стан у державі, доцільно вжити заходів спрямованих для збереження Україною статусу провідного експортера зернових культур. Нами виокремлено основні із них:

- регіональне переміщення основних виробництв у підконтрольні Україні регіони і ті, де найменший ризик замінувань. Зокрема, збільшити площі посів пшениці (як стратегічного продукту) у Західних і Північних областях України. Зважаючи на родючість земель і сприятливі кліматично-природні умови, можливо провести посів ярої пшениці весною;

- розробити стратегію забезпечення імпортних поставок на внутрішній ринок пального, техніки, запчастин та інших матеріалів, необхідних для проведення польових робіт агровиробниками;

- стимулювання кооперації та інтеграції (горизонтально-вертикальної) сільськогосподарських підприємств з метою зміцнення фінансової безпеки, а також, промислових товаровиробників у процесах первинної

обробки, заготівлі та реалізації виготовленої продукції з зерна;

– удосконалення логістики доставки пшениці на світовий ринок задля утримання позицій надійного експортера, а також, уникнення втрат, які виникли в процесі порушення налагоджених логістичних каналів;

– активізацію діяльності у напрямку створення сприятливих інституційних умов для подальшого розвитку потужних експорт-орієнтованих виробництв;

– стимулювання активності суб'єктів агропромислової діяльності шляхом надання їм організаційно-технічної та інформаційної підтримки у напрямку державної підтримки, кредитних програм та інше.

Реалізація окреслених завдань дозволить українським товаровиробникам максимально підтримати рівень продовольчої безпеки у країні, а також, швидше відновити позиції на світовому ринку зерна у поствоєнний період.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Іщук С. О., Ляховська О. В. Розвиток агропереробних виробництв у регіонах України: сировинні аспекти: наукове видання / ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України"; [наук. ред.: С. О. Іщук]. Львів, 2020. 51 с. (Серія «Регіони: моніторинг, прогнози, моделі»). URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20200034.pdf> (дата звернення: 01.05.2022)
2. Месель-Веселяк В. Я. Виробництво зернових культур в Україні: потенційні можливості. *Економіка АПК*. 2018. № 5. С. 5–14.
3. Zrailo I., Hynkevych S. Modern trends in the functioning of grain-product subcomplex of the agricultural sector of Ukraine in the context of implementing its external economic potential. *Economic and Regional Studies*. № 3, pp. 328–341.
4. Vdovenko L. The role of Agriculture in ensuring World food security. *Sciences of Europe*. Vol. 3, № 62, pp. 3–8.
5. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 01.05.2022).
6. Офіційний сайт Державної митної служби України. URL: <https://customs.gov.ua/en/statistika-ta-reiestri> (дата звернення: 01.05.2022).
7. Food and Agriculture Organization of the United Nations. URL: <http://fenix.fao.org/faostat/internal/en/#home> (дата звернення: 01.05.2022)
8. Постанова КМУ Про внесення змін у додатки 1 і 5 до постанови Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1424 від 05.03.2022 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennya-zmin-u-dodatki-1-i-5-do-postanovi-kabinetu-ministriv-ukrayini-vid-29-grudnya-2021-r-1424-207>.

REFERENCES:

1. Ishchuk S., Liahovska O. (2020) Development of agro-processing industries in the regions of Ukraine: raw material aspects: scientific publication. Regions: monitoring, forecasts, models. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20200034.pdf> (accessed 05 April 2022). (in Ukrainian)
2. Mesel-Veselyak V. (2018) Cereal production in Ukraine: potential opportunities. *Economics of agro-industrial complex*, 5, 5–14. (in Ukrainian)
3. Zrailo I., Hynkevych S. (2020) Modern trends in the functioning of grain-product subcomplex of the agricultural sector of Ukraine in the context of implementing its external economic potential. *Economic and Regional Studies*, 3, 328–341.
4. Vdovenko L. (2021) The role of Agriculture in ensuring World food security. *Sciences of Europe*. Vol. 3, № 62, 3–8.
5. SSSU, 2020. Official site of the State Statistics Service of Ukraine. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 05 April 2022). (in Ukrainian)
6. State Customs Service of Ukraine, 2020. Official site of the State Customs Service of Ukraine. URL: <https://customs.gov.ua/en/statistika-ta-reiestri> (accessed 05 April 2022). (in Ukrainian)
7. FAOSTAT, 2020. Food and Agriculture Organization of the United Nations. URL: <http://fenix.fao.org/faostat/internal/en/#home> (accessed 05 April 2022). (in Ukrainian)
8. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On Amendments to Annexes 1 and 5 to the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 29, 2021 № 1424 of March 5, 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennya-zmin-u-dodatki-1-i-5-do-postanovi-kabinetu-ministriv-ukrayini-vid-29-grudnya-2021-r-1424-207> (accessed 05 April 2022). (in Ukrainian)